

UDK 002.2(474.5)(=84)(091)

XVII amžiaus Lietuvos lenkiškos knygos: tematika ir statistika

Marija IVANOVIČ

Bibliografijos ir knygotyros centras, K. Sirvydo 4, 2600 Vilnius

Bibliografiniame sąrašė „XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos“¹ užregistruota 818 spaudinių lenkų kalba, išleistų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuose 1601-1700 metais. Jame pirmą kartą vienoje vietoje pristatomos XVII a. lenkiškos knygos, kalendoriai, lenkų kalbos gramatikos, lenkų - kitų kalbų žodynai, smulkūs spaudiniai. Užregistruoti ir spaudiniai, kurių tekstas yra keliomis kalbomis arba lenkiško teksto yra daugiau negu teksto kita kalba. Dauguma knygų aprašyta *de visu*. 158 spaudiniai aprašyti pagal šaltinius, nes jų neaptikta nė vienoje bibliotekoje ar archyve.

Į sąrašą įtraukta: 73 knygos, kurios išliko tik Lietuvos bibliotekose; 295 spaudiniai, kurių neturi nė viena Lietuvos biblioteka, iš jų -160 spaudinių, kurių vieninteliai egzemplioriai išliko Lenkijos bibliotekose, 11 knygų, kurių Lietuvoje ir Lenkijoje nebėra, jos išliko tik kituose kraštuose.

Maria Barbara Topolska, savo knygoje „Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku“² nagrinėjanti 1553-1660 metų knyginių produkcijų įvairiausiais aspektais, nurodo, kad šiuo laikotarpiu daugiausia knygų buvo išleista Vilniuje - apie 75 proc., Liubčios, Bresto, Jevjės, Losko, Kuteino ir Nesvyžiaus spaustuose - 20 proc., kitose spaustuose - 5 proc. Religiniai spaudiniai sudarė 43 proc., grožiniai - apie 40 proc., moksliniai - 17 proc. knyginių produkcijos.

Didžioji XVII a. knygų dalis pagal tematiką - grožinės, proginės literatūros kūriniai. Jie sudaro 47 proc. sąrašė užregistruotų spaudinių. Tai poemos, pamokslai ar kalbos mirusiojo garbei (269 pavadinimai), vestuvių panegirikos, padėkos valdovams ir kitiems asmenims. Padėkose ar panegirikose minimos žinomiausios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų pavardės: Sapiegos, Radvilos, Tiškevičiai, Oginskiai, Pacai, Masalskiai, Chodkevičiai, Lackiai, Vojnos, Zavišos, Valavičiai, Bilevičiai ir kitos. Dažniausiai panegirikos buvo rašomos pagal užsakymą. Jose atsispindi visos visuomeninio, politinio ir kultūrinio gyvenimo aktualijos, netgi ūkinės problemos. Tokio pobūdžio kūriniai buvo labai populiarūs ir juos rašė beveik visi šio laikotarpio rašytojai. 1644 metais Kazimieras Vaišnaravičius (Kazimierz Wojsznarowicz) išleido Vilniuje

rinkinį kalbų, skirtų mirusiems pagerbti ir vestuvių progomis. Tai „Orator polityczny, rożnym aktom pogrzebowym służący...“³, kuris turėjo būti šio tipo kūrinį, priklausomai nuo adresato padėties, lyties ir amžiaus, pavyzdys. Kitas tokio tipo leidinys, išleistas 1641 metais, - „Spizarnia aktow rozmaitych, ktore się przy zalotách, weselách, bankietách, pogrzebách, y tym podobnych inszych zabawách, swieckich, odprawowác zwykly ...“⁴.

Buvo leidžiamos dramos, romanai, pasakojimai, pamfletai ir jėzuitų vaidinimų programos, poezijos rinkiniai, kalendoriai. Galima paminėti italo Pucitelio (Pucitelli Virgilio) pjesę „Idyllium, albo Akt o porwaniu Heleny...“⁵. Ją 1636 metais suvaidino Vilniuje Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo Vazos teatras. Šis leidinys yra Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje Kumike, jo mikrofilmą turi Lenkijos nacionalinė biblioteka.

Sąrašė tik dešimt egzempliorių kalendorių, nors jie buvo skaitomi XVII a. visų visuomenės sluoksnių. Manoma, kad didelė jų dalis neišliko, įskaitant ir Stefano Furmano „Xiąg rocznych częś pierwsza, to iest Stary y nowy kalendarz swiąt rocznych y biegow niebieskich ...“ (1654-1657 metais)⁶. Jie aprašyti pagal Karolio Estreicherio bibliografiją.

Didelė XVII a. knygų dalis yra religinės tematikos (sąrašė jos sudaro 35 proc. užregistruotų spaudinių). Iš jų pirmiausia reikėtų išskirti religinės polemikos leidinius. Tai Petro Skargos (Piotr Skarga), Andriaus Volano (Andrzej Wolan), Meletijaus Smotrickio (Melecjusz Smotrycki) ir kitų žinomų jėzuitų, protestantų, unitų atstovų darbai.

Daugiausia buvo spausdinama katekizmų, religinių traktatų, Biblijų, maldaknygių, bažnytinių maldų, evangelijų, šventųjų gyvenimų (27 knygos), bažnytinių giesmių rinkinių ir kitų smulkesnių religinio turinio spaudinių, kaip popiežių, vyskupų ir kitų dvasininkų kreipimūsi ir laiškų. Knygos buvo skirtos visų konfesijų atstovams.

Pagrindinis religinės tematikos knygų leidėjas - Vilniaus akademijos spaustuose. Charakteringas šio laikotarpio bruožas - religinė tematika, kuri vyravo visuose šio amžiaus spaudiniuose, netgi literatūrinuose veikaluose.

Išliko nemaža pasaulietinės mokslinės literatūros kūrinį: statutų, teisinių rinkinių, privilegijų ir kt. (sąrašė jie sudaro 8 proc. užregistruotų spaudinių). Gana daug žinoma statutų egzempliorių, bet daugelis jų be antraštinių lapų.

Istorinės tematikos knygos sudaro 5,5 proc. sąrašė užregistruotų spaudinių. Galima išskirti Povilo Demitrovičiaus (Pawel Demitrowicz) perdirbtą Martino Kromerio kroniką, pavadintą „Compendium, abo Krotkie opisanie, tak kšiażat y krolow polskich, iáko spraw...“⁷, išleistą Liubčioje 1625 metais. Joje aprašomos tuometinės istorijos aktualijos: santykiai su Turkija, Lietuvos vieta politinėje visuomeninėje Abiejų Tautų Respublikos sistemoje ir kita. Ypač vertingos šios tematikos knygos yra Motiejiaus Strykovskio (Maciej Strykowski) „Genealogia, abo Krotkie opisanie wielkich kšiażat Litewskich...“, Andriaus Volano „O wolności Rzeczypospolitey abo slacheckiey...“ ir Jeano Chokerio „O odmianie państw y zgbie panuiących o slusznym ratunku...“ - tai pirmieji tų knygų vertimai į lenkų kalbą, išleisti Vilniuje XVII amžiuje.

Filosofijos, tikslųjų mokslų, medicinos, filologijos, ekonomikos knygų nedaug - apie 3 proc., bet tarp jų yra labai vertingų, pavyzdžiui, vertimai, Mikalojaus Rejo (Mikolaj Rej) „Zwierciadlo, abo Kształt w ktorym káždy stan...“⁸, Bernardo Vojevudkos (Bernard Wojewódka) matematikos vadovėlis, išleistas 1602 metais, „Algotrim, to iest Náuka liczby po polsku ná liniách ucżyniony ...“⁹,

Kaspero Švertnerio (Kasper Schwertner) knyga apie naminius vaistus „Vade mecum chymicum ...“¹⁰ ir lenkų kalbos vadovėlis baltarusių vaikams „Dla dzieciek nauka czytania pismá polskiego“, išleistas Vilniuje 1633 metais¹¹.

Didelio dėmesio nusipelnė ir Martino Smigleckio (Marcin Śmiglecki) knyga „O lichwie [y] o wyderkách, czynszách, spolnych zarobkách, naymách, arendách, y o sámokupstwie, krotka nauka“¹². Tai pirmoji ekonomikos srities knyga, išleista Lenkijoje šešis kartus, o 1641 metais ją išleido Akademijos spaustuose Vilniuje. Lietuvoje neturime nė vieno jos egzemplioriaus. Antroji knyga - Vergilijaus Polydoro (Vergilius Polydorus) „Inventores rerum, abo Krotkie opisanie, kto co wynalázł, y do używania ludźiom podal“¹³. Tai pirmoji enciklopedijos tipo knyga, išleista Lietuvoje. Ją turi tikrai Osolinskių biblioteka Vroclave.

1601-1700 metais daugiausia spaudinių išleista Vilniuje - 84 proc., kiti 16 proc. kitose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaustuose.

Daugiausia lenkiškų knygų buvo išleista ir išspausdinta nuo 1605 iki 1649 metų. 1640 metais išėjusių spaudinių užregistruota 21, 1622 m. - 20, 1645 m. - 19, 1617 m. - 18. Spaudinių, išėjusių po 1650 metų, sąrašė užregistruota po 1-3 pavadinimus. Žinoma, ši statistika gali būti tik apytikrė, nes į sąrašą gali būti neįtraukta dar ir daugiau spaudinių. Yra tikimybė, kad pasirodžius minėtam sąrašui atsilieps tiek Lietuvos, tiek ir kitų šalių bibliotekos, turinčios spaudinių, nepatekusių į šį bibliografinį darbą.

¹ XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: kontrolinis sąrašas. - Vilnius, 1998. - 247 p.

² Topolska, Maria Barbara. Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku. - Wrocław: Ossolineum, 1984. - 339 p.

³ Wojsznarowicz, Kazimierz Jan. Orator polityczny, rożnym aktom pogrzebowym służący ... - W Wilnie: [Druk. Akad. Soc. Iesu], 1644. - [14], 68 p.

⁴ Spizarnia aktow rozmaitych, ktore się przy zalotách, weselách, bankietách, pogrzebách, y tym podobnych inszych zabawách, swieckich, odprawowác zwykly ... - W Wilnie: W Drukarni Oycow Bażylianow, Święte Trojce, 1641. - 28 p.

⁵ Pucitelli, Virgilio. Idyllium, albo Akt o porwaniu Heleny ... - Wilno: [Druk. Akad. Soc. Iesu, 1636]. - 7 p.

⁶ Furman, Stefan. Xiąg rocznych częś pierwsza, to iest Stary y nowy kalendarz swiąt rocznych y biegow niebieskich ... - Lubecz: U Jana Langiusa typogr., 1653. - 56 p.

⁷ Demitrowicz, Pawel. Compendium, abo Krotkie opisanie, tak

kšiażat y krolow polskich, iáko spraw ... - W Lubczu: W Drukarni Piotra Blastusa Kmity, 1625. - [12], 242 p.

⁸ Rej, Mikolaj. Zwierciadlo, abo Kształt w ktorym káždy stan ... - [Wilno: Druk. Jana Karcana, 1606]. - [7], 296, 5 lap.

⁹ Wojewódka, Bernard. Algotrim, to iest Náuka liczby po polsku ná liniách ucżyniony ... - W Wilnie, 1602. - [206] p.

¹⁰ Schwertner, Kasper. Vade mecum chymicum ... - W Lubczu: W Drukarni Piotra Blastusa Kmity, 1624. - [12], 93 p.

¹¹ Dla dzieciek nauka czytania pismá polskiego. - W Wilnie, 1633. - [40] p.

¹² Śmiglecki, Marcin. O lichwie [y] o wyderkách, czynszách, spolnych zarobkách, naymách, arendách, y o sámokupstwie, krotka nauka. - W Wilnie: [Druk. Akad. Soc. Iesu], 1641. - [6], 132, [6] p.

¹³ Polydorus Vergilius. Inventores rerum, abo Krotkie opisanie, kto co wynalázł, y do używania ludźiom podal. - W Wilnie: W Drukarni Jana Karcana, 1608. - [2], 14 lap.

Summary

17th Century Polish Books in Lithuania: Specialties and Statistics

Marija IVANOVIČ

The Centre of Bibliography and Book Science prepared and issued a bibliographic list titled „XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos“ („17th Century Polish Books in Lithuania“). The list presents 818 records of publications in the Polish language, which have been issued in the printing-houses of the Grand Duchy of Lithuania during the years of 1601-1700. For the first time, it registers in one place the 17th century Polish books, which have been preserved in the Lithuanian and other countries' libraries. The list includes 295 books, 73 of which are extant only in the Lithuanian libraries and 295 books, which are not found

in any of them. The majority of books are described *de visu*. From the total of books, 158 ones are described according to the sources, as they are not existing in any library or archives. Approximately 84 percent of the publications of this period have been published in Vilnius. Most of them have been issued during the period of 1605-1649. The bibliographic list reflects the repertoire of the Polish books issued in Lithuania. Major part of it is fiction, i.e., dramas, novels, poetry, etc. Minor part consists of religious works - the Bibles, prayer - books, religious polemics, etc.

Mažosios Lietuvos istorijos ženklai nacionalinėje bibliografijoje

Audronė MATIJOŠIENĖ

Vilniaus universiteto biblioteka, Universiteto 3, Vilnius 2633

Šis straipsnis parengtas Mažosios Lietuvos periodinių leidinių tyrinėjimo pagrindu, o konkrečiai - rengiant „Lietuvos bibliografijos“ serijos C leidinius. Vilniaus universiteto biblioteka jau nuo 1994 metų leidžia Mažajai Lietuvai skirtas „Lietuviškų periodinių leidinių publikacijas“¹. Į bibliografijos leidinius sugulė medžiaga, teikianti spalvingą XX a. pirmojo dešimtmečio gyvenimo panoramą. Šis laikotarpis istorikų išsamiau netyrinėtas, išskyrus prof. D. Kauno knygotyros mokslo darbus. Visuomeninio ir politinio gyvenimo apžvalgų aptinkame tik A. Bruožio ir V. Vileišio mokslo studijose². Beje, abu šie Mažosios Lietuvos istoriografai yra deramai įvertinę analizinės bibliografijos reikšmę istorijos mokslui. A. Bruožis, rinkdamas medžiagą veikalui „Mažosios Lietuvos politikos veidrodys“, rašė, kad „nėra nei vokiečių kalba knygų, iš kurių galima būtų Mažosios Lietuvos politiką tobulai atvaizduoti. Viskas tebeguli dar plėšiny - laikraščiuose“³. V. Vileišis, rengdamas veikalą „Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje“, taip pat pasigedo analizinės bibliografijos. Jis rašė, kad medžiagos „tautinių santykių detališkesniam nušvietimui būtų galima gauti iš to meto periodinės spaudos [...], bet tas pareikalautų daugiau darbo“⁴. Tai darsyk patvirtino V. Biržiškos mintis, kad „sunkiausiai išsprendžiamas žurnalų ir laikraščių bibliografijos reikalas, nors jo svarbumas yra neabejotinas“⁵.

Šiandien retrospektyviosios analizinės bibliografijos rengėjai, tyrinėdami taip nutolusią XX a. pradžios Mažosios Lietuvos periodinę spaudą, ypač pasigenda istorijos mokslo darbų apie šį laikotarpį. Galbūt dėl to bibliografams tenka peržengti tradicinę bibliografavimo sąvokos sampratą - spaudos faktų registravimą. Bibliografams tenka ir spaudos faktų analizė, nes rengiami leidiniai - istoriografiniai. Istorinis požiūris reikalauja gilintis į aptariamojo įvykio istorinį kontekstą, siekti suprasti, kaip ten iš tikrųjų buvo, kas slepiasi už vieno ar kito politinio įvykio, kaip sąveikavo vokiečių ir lietuvių politinės partijos, kokios įtakos lėmė lietuvių nutautėjimo vyksmą, o svarbiausia - jausti atsakomybę už tai, kad įvedi spaudos apyvarton istorijos ženklus, jų identifikavimą grįsdamas tik savo nuovoka. Aišku, bibliografas gali net savotiškai įsigyventi į vieną ar kitą istorinę situaciją, bet visada kyla būtino moralinio

vertinimo problema. Dėl to vieni įvykiai patenka į bibliografijos leidinius, kiti lieka neverti paminėjimo. Bibliografas turi pats nustatyti, kas yra svarbu: atranka turi išsaugoti istorinio reiškinio unikalumą.

Žvilgtelkim į leidinius. Ieškodami istorijos ženklų, turime prisiminti prof. Mečislovo Jučo žodžius: „Istorija yra politika, tik nukreipta į praeitį“. Tad ties tos praeities politinio gyvenimo aktualijomis ir stabtelkim.

XX a. pradžios Mažosios Lietuvos lietuvių politinio gyvenimo leitmotyvas - lietuviybės tema, kurios pagrindą sudaro kova dėl gimtosios kalbos teisių. Kas tie kovotojai? Tai mažas lietuvių inteligentų būrelis - Ansas Bruožis, Jonas Vanagaitis, Fridrichas Bajoraitis, Vilius Gaigalaitis, iš kurių kiekvienas turi daugiau ar mažiau apibrėžtą veiklos barą, todėl šiandien mums rūpi išliekamoji šių šviesuolių veikla. Pirmiausia stabtelkim prie kunigo dr. Viliaus Gaigalaičio (1870-1945), kuris nuo 1903 m. iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos gynė lietuvių interesus Prūsijos landtage (renkamas Landtago deputatu 1903, 1908, 1913 m.). Pastarųjų metų publikacijose apie V. Gaigalaitį pamirštama jo veikla dėl Mažosios Lietuvos mokyklų lietuviškumo XX a. pradžioje. Tuo metu V. Gaigalaitis yra rašęs: „Aš pajutau savyj priedermę už savo kalbos ir kraujo žmones rūpintis, kad jie krikščioniškumo ir švietimo srityje neatsiliktu“. Galbūt tik periodiniai leidiniai, o būtent - Mažosios Lietuvos „ceitungos“, išsaugojo V. Gaigalaičio pasisakymus ir kalbas Prūsijos landtage dėl lietuvių kalbos teisių mokyklose. Tos kalbos yra užregistruotos visuose keturiuose bibliografijos leidiniuose. Ši medžiaga turėtų praplėsti jau turimas žinias apie vieną žymiausių Mažosios Lietuvos veikėjų ir įsilieti į V. Gaigalaičio Raštų puslapius. Beje, apie šios asmenybės visuomeniškumą liudija ir asmenvardžių rodyklė. Vien 1908-1909 m. leidinyje prie V. Gaigalaičio pavardės rasime 170 įrašų.

Greta parlamentinės veiklos atstovo V. Gaigalaičio būtina minėti ir romantinės krypties veikėją - poetą, publicistą Fridrichą Bajoraitį (1883-1909), kurio publicistinė veikla lig šiol plačiau netyrinėta. 1906-1908 m. periodinė spauda teikė tiek informacijos apie F. Bajoraičio tautinę veiklą, kad bibliografijos leidiniuose, „Tautinio judėjimo“ skyriuje, teko įvesti poskyrį „Skatinimas